

Η Στύγα στην αρχαία και νεότερη μυθική παράδοση

του Ανδρέα Παπαγεωργίου
καθηγητή φιλολόγου του ΓΕΛ Καλαβρύτων

Ξεκινώντας από τη γλωσσική ερμηνεία, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η λέξη Στύγ (γεν. τῆς Στυγός –από την αιτιατική της οποίας προέκυψε η νεότερη λέξη Στύγα) είναι αρχαιοελληνική και συνδέεται ετυμολογικά με το ποιητικό ρήμα *στυγέω* (βλ. Ομήρου *Ιλιάδα*, Ηρόδοτος, τραγικοί ποιητές), που σημαίνει *μισῶ, βδελύττομαι, ἀποστρέφομαι* και με τα επίθετα *στυγερός* και *στυγνός*. Στύξ, επομένως, είναι ἡ *στυγουμένη, ἡ μισητή, ἡ φρικαλέα, ἡ ἀποκρουστική*.

Προχωρώντας τη διερεύνησή μας, ας ξεφυλλίσουμε πρόχειρα κάποια παλιά Ιστορικά και Μυθολογικά Λεξικά στο λήμμα Στύξ, τα οποία διασώζουν στοιχεία της πλούσιας μυθικής παράδοσης που συνδέεται μ'αυτή:

«Υδωρ (ποταμός ἢ πηγή) τῶν Ἀροανίων ὀρέων πλησίον τῆς Νωνάκριδος καὶ Φενεοῦ ἐν Ἀρκαδία, ὅπερ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν χιόνων σχηματίζεται καὶ εἰς δύο βραχίονας διαιρούμενον κατακρημνίζεται διὰ λαθυρίνθου βράχων εἰς ἔρημον χώραν, ἔνθα συμβάλλει εἰς τινὰ ρύακα, οὔτινος τὸ ὕδωρ ἐμυθολογεῖτο ὡς ἐπικίνδυνον εἰς τὸν πίνοντα (ὡς ἐκ τῆς ψυχρότητός του) καὶ ὅτι ὑάλινα καὶ κρυστάλλινα ἀγγεῖα διερρήγνυε, καὶ αὐτὰ δέ τὰ κεράτινα καὶ τὰ μέταλλινα κατέτρωγε» [βλ. Αθανασίου Α. Σακελλαρίου, Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης (κατὰ τὸ Ἑλληνικόν Λεξικόν τοῦ Γουλιέλμου Πάπε τῆ συμπράξει πολλῶν λογίων, συνταχθέν καὶ συμπληρωθέν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν λεξικῶν Ἑρρίκου Στεφάνου καὶ Φραγκίσκου Πάσσοβ), Ἐν Ἀθήναις 18887]

«Πηγή ἐν Ἀρκαδία, ἐξ ὑψηλοτάτου καθέτου κρημοῦ τῶν Ἀροανίων ὀρέων ἀποσταλάζουσα καὶ εἶτα κατὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Νώννακριν χεῖμαρρον ἀποτελοῦσα, εἰσρέοντα εἰς τὸν ποταμὸν Κρᾶθιν (νῦν Ἀκράταν). Διὰ τὸ δυσπρόσιτον αὐτῆς καὶ τοῦ ὕδατος τὴν ψυχρότητα, ἐπεκράτει ἡ πρόληψις ὅτι δηλητηριῶδες ἦν τὸ ὕδωρ τοῦτο, καὶ ἔθραυε πᾶν ἀγγεῖον εἰς ὃ συνελέγετο, ἐκτός ἂν ἦν κατεσκευασμένον ἐξ ὄνου» [βλ. Αλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβῆ, *Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Αρχαιολογίας*, Ἐν Ἀθήναις 1888]

«Καταχθόνιος ποταμός πηγάζων ἀπὸ τὰ ἐν τῷ Ταρτάρῳ βασιλεία τῆς Νύμφης Στυγός. Πηγή τις ἐν Ἀρκαδία, θανατηφόρος εἰς ἀνθρώπους καὶ ζῶα διὰ τὴν ἄκραν αὐτῆς ψυχρότητα, πηγάζουσα ἀπὸ τινος ὑψηλοῦ βράχου παρὰ τὴν πόλιν Νώννακριν. Νῦν Μαυρονέρι» [βλ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, *Λεξικό Κυρίων Ονομάτων – Μυθολογικό – Ιστορικό – Γεωγραφικό*, 1900]

Η «υδάτινη» φύση της Στυγός επιβεβαιώνεται από την αρχαία μυθική παράδοση, η οποία διασώζει όλες τις «μορφές» και «μεταμορφώσεις» της. Έτσι, σύμφωνα με τον Ησίοδο, η Στύξ ήταν μια από τις νύμφες, τα μυθικά ποτάμια πνεύματα, θυγατέρα του Ώκεανού και της Τηθύος. Η Στύγα και τα παιδιά της - ο Ζήλος (= δόξα), η Νίκη, το Κράτος (= δύναμη) και η Βία - βοήθησαν το Δία στη διαμάχη του με τους Τιτάνες, και συνετέλεσαν στην εδραίωση της νίκης του. Ως ανταμοιβή γι' αυτό ο Δίας της παραχώρησε το δικαίωμα να είναι η εγγυήτρια των επίσημων όρκων που έδιναν οι θεοί. Έτσι, όταν η Ήρα θέλει να

υπερασπιστεί τον εαυτό της και να αντικρούσει τις κατηγορίες του Δία, που της προσάπτει ότι ευνοεί τους Τρώες, αναφωνεί:

*Βάζω τη Γη κι απάνω τ'άσωστα τα ουράνια
εγώ μαρτύρους, βάζω της Στύγας τα κρεμάμενα νερά*

(Ομήρου *Ιλιάδα*, μτφ.Ν.Καζαντζάκη-Ι.Θ.Κακριδή)

Επίσης, Στύξ ονομαζόταν μια υποχθόνια πηγή ή ποτάμι που περιβρέχει το μυθικό καταχθόνιο τόπο των νεκρών, τον Άδηⁱⁱ, μέσω της οποίας διαπεραιώνονταν κατά την παράδοση οι ψυχές των νεκρών από το Χάρωνα, τον περίφημο μακάβριο «περαματάρη». Στην Ομηρική «*εις Άιδου κάθοδον*», για να φτάσει ο Οδυσσεάς - σύμφωνα με τις υποδείξεις τις Κίρκης - στα ενδαιτήματα των νεκρών δεν είχε παρά να αφεθεί, με το καράβι του, να τον οδηγήσει η πνοή του Βοριά: «Όταν θα έχει πάει ο Βοριάς το καράβι σου ανάμεσα στα κύματα του Ωκεανού, στις ταπεινές ακτές και το ιερό δάσος της Περσεφόνης με τις μεγάλες λεύκες και τις άκαρπες ιτιές, βγες στη στεριά και πήγαινε στο βασίλειο του Άδη. Εκεί ενώνονται με τον Αχέροντα ο Πυριφλεγέθων και ο Κωκυτός, που πηγάζει από τη Στύγα. Τη συμβολή των δυο αυτών πολυθύρουβων ποταμών τη δείχνει ένας βράχος»ⁱⁱⁱ.

Τα νερά της Στυγός, ακολουθώντας μια υπόγεια διαδρομή, συνέδεαν τον κόσμο των ζωντανών με τον σκοτεινό κόσμο των νεκρών. Ήδη στον Όμηρο, Στύξ ήταν το όνομα ενός ποταμού που, κατακυλώντας από έναν ψηλό βράχο, έπεφτε μέσα σε βάραθρο κι έφτανε ως τον Άδη (βλ. *Ιλιάδα* β 755, θ 369, ξ 271, ο 37, *Οδύσσεια* ε 185, κ 514).

Τη Στύγα αναφέρει και ο Πausanίας στις *Περιηγήσεις* του, ο οποίος, όπως φαίνεται, ακολουθώντας τον δεξιά του Φενεού δρόμο, πέρασε πρώτα τη θέση της σημερινής Ζαρούχλας και άφησε αριστερά την κορυφή των Αροανίων, γνωστή σήμερα ως «βουνό της Ζαρούχλας» (όρος Κράθις). Ακολουθώντας τα βήματά του, από τις περιγραφές του μπορούμε να συμπεράνουμε ότι συνέχισε την προς δυσμάς πορεία του κατά μήκος της κοίτης του Κράθι ποταμού που πηγάζει από το ομώνυμο βουνό, μέχρι το σημείο που το ρέμα της Στύγας συναντάει τον Κράθι ποταμό και ενώνεται μαζί του. Η έξοδος του ρέματος αυτού από τον όγκο των Αροανίων γίνεται στην περιοχή των σημερινών χωριών Σόλος, Μεσορρούγι και Περιστέρα, σε απόσταση 7-8 χιλιομέτρων βορειοδυτικά της Ζαρούχλας, όπου βρισκόταν και η αρχαία πόλις Νώνακρις. Το ρέμα της Στύγας σχηματίζεται από πολλά νερά (ένα από τα οποία είναι και ο καταρράκτης της Στύγας) μέσα σε βαθύ βραχώδες φαράγγι. Ο καταρράκτης της Στύγας σχηματίζεται στην ανατολική παρειά του φαραγγιού, που είναι απόκρημνος βράχος.

Η αρχαία ελληνική παράδοση, από τον Ηρόδοτο μέχρι τον Pausanias, τοποθετούσε την άβυσσο μέσα στην οποία γκρεμίζονται τα ύδατα της Στυγός κοντά στην αρχαία πόλη Νώνακρη, στην κορυφή Νεραϊδόραχη του Χελμού, προφανώς εξαιτίας του άγριου και πένθιμου τοπίου με τους κατακόρυφους σκοτεινούς βράχους, όπου ούτε δέντρο ούτε χόρτο φυτρώνει και που μόνο ο ήλιος μπορεί να χτυπάει, χωρίς να μπορεί άνθρωπος ή ζώο να σκαρφαλώσει. Τα νερά της –που ακόμη πέφτουν από ψηλά– αφήνουν μια μαύρη κηλίδα πάνω στους βράχους. Από αυτό προέρχεται το λαϊκό της όνομα *Μαυρονέρι* ή *καταρράκτες του Μαυρονεριού*^{iv}.

Μια νεότερη (νεοελληνική) παράδοση, δημοσιευμένη από τον πατέρα της ελληνικής λαογραφίας Νικόλαο Πολίτη, βεβαιώνει ότι «ψηλά σ' ένα βράχο στα βουνά των Καλαβρύτων βρίσκεται το “αθάνατο νερό”». Η παράδοση αυτή συνδυάζει ασφαλώς νεότερα μυθολογικά στοιχεία με άλλα, κληροδοτημένα από την αρχαία ελληνική μυθολογία για τα «*ύδατα τής Στυγός*». Υπάρχει μια αληθινά εντυπωσιακή αντιστοιχία, επισημαίνει και ο λαογράφος Κώστας Ρωμαίος, στον τόπο που σύμφωνα με τη μυθολογία βρισκόταν το ύδωρ της Στυγός και σε κείνον που η νεοελληνική παράδοση εντοπίζει το “αθάνατο νερό”.

Ενδιαφέρουσα και ιδιαίτερα ακριβής είναι η περιγραφή των «*ύδάτων τῆς Στυγός*» από τον καθηγητή και συγγραφέα Γεώργιο Παπανδρέου: «Το νερό που πηγάζει στην κορυφή του βράχου, σε μέρος εντελώς δυσπρόσιτο καταμοιρασμένο από το βράχο, γκρεμίζεται από ύψος μεγαλύτερο των διακοσίων μέτρων με τη μορφή λεπτών σταγόνων. Επειδή ο βράχος στα ριζά του κάτω κλίνει προς τα μέσα, οι σταγόνες σταλάζοντας ραντίζουν απαλά κατωφερή έκταση ενός περίπου στρέμματος. Εάν με δυσκολία, εξαιτίας της λεπτότητάς τους, συγκεντρώσει κανείς τις σταγόνες αυτές στο κάτω μέρος και τις πιει, θα δει ότι το νερό τους δεν είναι πλέον ψυχρό, ενώ το ίδιο νερό της πηγής επάνω είναι ψυχρότατο. Τούτο οφείλεται στις πολλές τριβές που υφίστανται οι σταγόνες στον αέρα και στο βράχο, που ανεβάζουν τη θερμοκρασία τους. Η ποσότητα του νερού αυτού στην πηγή κατά το καλοκαίρι υπολογίζεται σε μισή οκά, ενώ το νερό που γκρεμίζεται σε σταγόνες είναι πολύ λιγότερο και γιατί εξατμίζεται και γιατί χάνεται κατά την πορεία του πάνω στο βράχο. Στη ρίζα μάλιστα του βράχου πηγάζει κι άλλο νερό, το οποίο, αφού ενωθεί με το νεράκι απ' τις σταγόνες, εξαφανίζεται λίγο πιο κάτω μέσα σ' ένα λαβύρινθο από ογκόλιθους. Χάνεται κάτω απ' το έδαφος και στην πεδιάδα της Νωνάκριδας εμφανίζεται και πάλι ως αρχή του ποταμού Κράθη. Φαίνεται ότι στον καιρό του Πausανία ήταν μάλλον γεμάτο πέτρες το ρέμα κάτω και, καθώς έπεφτε το νερό, αμέσως εξαφανιζόταν δημιουργώντας την εντύπωση ότι χανότανε στον Άδη».

Το αναμφίβολα εντυπωσιακό αυτό τοπίο, όπως είδαμε, συνδέθηκε με θεολογικές και φιλοσοφικές ιδέες –όπως αυτές από τα Ελευσίνια Μυστήρια και τις Ορφικές δοξασίες για τη μετενάρκωση– και με μια ιδιόμορφη και ιδιαίτερα πλούσια μυθολογική παράδοση, που διαπερνά ιστορικές περιόδους και πολιτισμούς. Όταν κάποιος θεός ήθελε να δεσμευτεί με όρκο, ο Δίας έστελνε την *Ίριδα* – τη θεϊκή αγγελιαφόρο – να πάρει με μια υδρία νερό της Στύγας και να το μεταφέρει στον Όλυμπο για να γίνει «μάρτυρας» του όρκου. Η επιορκία, η καταπάτηση αυτού του όρκου, είχε φοβερές συνέπειες για τους αθανάτους, οι οποίοι – σύμφωνα με την περιγραφή του Ησιόδου στη *Θεογονία* – υποβάλλονταν τότε σε δοκιμασίες και στερήσεις για εννέα ολόκληρα χρόνια. Στη *Θεογονία* του Ησιόδου διαβάζουμε (σε μετάφραση): «*Καμιά φορά, όταν ξεσπάει η αντιζηλία ή ο καυγός ανάμεσα στους θεούς, η κόρη του Θαύμαντα, η Ίρις η αλαφροπάτητη πετάει, υπάκουος μαντατοφόρος, πάνω στα απέραντα πλάτη της θάλασσας. Αν κάποιος απ' τους κατοίκους του Ολύμπου γίνει ένοχος ψεύδους, η Ίρις, για να επικυρώσει το μεγάλο όρκο των θεών, πάει και φέρνει από μακριά, μέσα σε μια χρυσή υδροχόη, το φημισμένο νερό, που κατεβαίνει πάντα κρύο, απ' την κορυφή ενός ψηλού βράχου*».

Στα νερά της Στυγός η αρχαία και νεότερη παράδοση αποδίδει θαυματουργές αλλά και ολέθριες ιδιότητες. Είναι άλλωστε γνωστό ότι στη μυθολογία όλων των λαών το τρεχούμενο νερό (σε φυσική μορφή) αποτελεί πηγή και σύμβολο ζωής και, γι' αυτό, έγινε από τα πανάρχαια χρόνια αντικείμενο λατρείας όλων των πρωτόγονων λαών. Έτσι, στις μυθικές παραδόσεις των πρωτόγονων και αρχαίων λαών και πολιτισμών το νερό αποτελεί αστείρευτη πηγή δύναμης και ζωής και του αποδίδονται ιδιότητες καθαρικές, θεραπευτικές και αναγεννητικές. Οι αρχαίοι πίστευαν ότι τα νερά της ήταν πηγή αθανασίας: Στην *Άχιλλίδα* του Ρωμαίου Στατίου αναφέρεται ότι η μητέρα του Αχιλλέα, η Θέτις, τον βάπτισε στα ύδατα της Στυγός για να γίνει άτρωτος, εκτός από τη φτέρνα απ' όπου τον κρατούσε και που ήταν το μόνο τρωτό σημείο του. Όμοια, σε νεότερους (νεοελληνικούς) μύθους, το “αθάνατο νερό” των Καλαβρύτων αναφέρεται ότι χαρίζει την αθανασία σε εκείνον που θα το αποκτήσει, θα λουστεί μ' αυτό ή θα το πιει.

Φημιζόταν, επίσης, ότι το νερό της ήταν δηλητηριώδες – ίσως λόγω της ψυχρότητάς του – και πιστευόταν ότι συνέτριβε αντικείμενα από γυαλί ή από κρύσταλλο ή από μορρίνη (είδος

πορσελάνης), καθώς και όλα τα αγγεία που βουτούσαν μέσα σ' αυτή (πβλ. «τούς δέ βουλομένους αὐτοῦ ὑδρεύεσθαι σπόγγοις πρὸς ξύλοις δεδεμένοις λαμβάνειν, διακόπτειν δέ πάντα τὰ ἄγγεῖα πλὴν τῶν κερατίνων, τὸν δ' ἀπογευσάμενον τελευτᾶν»). Επίσης, τα αντικείμενα από κέρατο ή κόκκαλο, σίδηρο, χαλκό, μολύβι, κασσίτερο, ασήμι, ήλεκτρο και χρυσό (όλα πολύτιμα ή ιδιαίτερα σκληρά-ανθεκτικά υλικά και μέταλλα) αποσαθρώνονται και διαλύονται από τις μαγικές ιδιότητές του. Ο Πausanias, ο Πλούταρχος και ο Αρριανός, παρουσιάζοντας τις ιδιότητες του νερού της Στύγας, αναφέρουν ότι κι αυτός ο Αλέξανδρος ο Μέγας είχε κινδυνεύσει να δηλητηριαστεί από αυτό, όταν τού το είχαν στείλει μέσα σε μια οπλή μουλαριού -η οποία αντιστάθηκε στη φημισμένη διαβρωτική του φύση: πβ. «τούτων τοι τῶν κεράτων ὑπὸ Σωπάτρου κομισθῆμαί φασιν Ἀλεξάνδρω τῷ Μακεδόνι, καὶ ἐκεῖνον πυνθάνομαι θαυμάσαντα ἐς Δελφούς ἀνάθημα ἀναθεῖναι τῷ Πυθίῳ τὸ κέρας, καὶ ὑπογράψαι ταῦτα “σοὶ τόδ’ Ἀλέξανδρος Μακεδῶν κέρας ἄνθετο, Παιάν, κάνθωνος Σκυθικοῦ, χρῆμά τι δαιμόνιον, ὃ Στυγὸς ἀχράντῳ Λουσηίδος οὐκ ἔδαμάσθη ρέυματι, βάσταξεν δ’ ὕδατος ἠνορέην”. Δημήτηρ δ’ ἄρα τὸ ὕδωρ ἀνήκε τοῦτο πλησίον Φενεοῦ, τὴν δ’ αἰτίαν εἶπον ἀλλαχόθι».

Σύμφωνα με άλλο αρχαιοελληνικό μύθο, η θεά *Δήμητρα*, για ν' απαλλαγεί από τις ενοχλητικές προτάσεις του Ποσειδώνα που την είχε ερωτευθεί, μεταμορφώθηκε σε φοράδα κι ανακατεύθηκε στο κοπάδι των αλόγων του βασιλιά Όγκιου, που ήταν γιος του Απόλλωνα. Κατά το μύθο, όταν πήγε και κοιτάχτηκε με τη μορφή αυτή στα νερά της *Στυγός*, ο ποταμός έγινε κατάμαυρος. Πίστευαν, επίσης, ότι στις όχθες της υποχρεώνονταν να περιπλανιούνται για εκατό χρόνια οι σκιές όλων εκείνων που δε θα είχαν ταφεί με επικήδειες τιμές. Στα νερά της, ακόμη, πνίγονταν οι προδότες και οι συκοφάντες, βρίσκοντας έτσι δίκαιη τιμωρία. Σ' έναν άλλο μύθο, στο μύθο της *Ψυχῆς*, της νεότερης από τις τρεις όμορφες κόρες του βασιλιά της Σικελίας, που φθόνησε η θεά του έρωτα, η Αφροδίτη, και θέλησε να την τιμωρήσει, η Ψυχή, ψάχνοντας να βρει το ταίρι της, τον Έρωτα, υποβάλλεται από τη φθονερή θεά σε διάφορες δοκιμασίες. Σε μια απ' αυτές έπρεπε ν' ανέβει στη απόκρημνη κορυφή ενός βουνού και να γεμίσει ένα κρυστάλλινο αγγείο με μαύρο νερό από μια πηγή που συνδεόταν με τη Στύγα, τον ποταμό του Κάτω Κόσμου. Η καρδιά της Ψυχῆς βούλιαζε καθώς ανέβαινε στο βουνό· δράκοι βγήκαν από τις τρύπες τους, ενώ ακόμα και τα νερά ύψωσαν τις φωνές τους για να την αποθαρρύνουν. Σε εκείνο το σημείο ένας αετός, φίλος του Έρωτα, έσπευσε να τη βοηθήσει.

Με την Ψυχή, και ακριβέστερα με τον κόσμο των ψυχών, σχετίζεται και η Σελήνη, καθώς τής αποδίδεται η συνδετική, η συνεκτική ιδιότητα μεταξύ του σώματος και του νου. Ένα ελάχιστο γνωστό κείμενο του Πλούταρχου (*Περί του Σωκράτους Δαιμονίου*) συνδέει τη Στύγα με τον Άδη και τη Σελήνη, στο θέμα των ψυχών. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Ήλιος προσφέρει τη θεϊκή φωτιά (τό θεῖον πῦρ), η Σελήνη την ψυχή και η Γη το σώμα. Μετά το θάνατο οι ψυχές περιπλανώνται στην υποσελήνια περιοχή κι από εκεί μεταβαίνουν στην Σελήνη, όπου καθαρίζονται. Κατόπιν μπορούν να γεννηθούν ξανά ή να διαλυθούν ως ψυχές, καθώς ο νους επιστρέφει στον Ήλιο. Η Στύγα συσχετίζεται επίσης με τον κώνο σκιάς της γης, που, όταν πέφτει πάνω στη Σελήνη προκαλώντας έκλειψη, οι ψυχές που περιπλανώνται στον επιχθόνιο χώρο οδηγούνται προς τον Άδη ή, εφόσον πρόκειται για καθαρές ψυχές, ανέρχονται στη Σελήνη.

Επιλογή βιβλιογραφίας:

- Όμηρος *Οδύσσεια* Ε 185, *Ιλιάδα* Β 755, Θ 369, Ηρόδοτος 6 74, Ησίοδος *Θεογονία* 806, 861, Στράβωνας 389, Πausanias 8 17 6, Απολλόδωρος 1 212.
- P.Chantraine, *Dictionnaire etymologique de la langue gracque*, 2 τόμ., Paris.

- Pierre Grimal, *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*, University Studio Press, Θεσ/νίκη 1991.
- M.C. Howatson, *The Oxford Companion to Classical Litterature* (Για τα Ελληνικά: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσ/νίκη-Αθήνα 1996).
- Γεωργίου Παπανδρέου, *Αζανιάς*, Εν Πύργω 1886 (μεταγλώττιση από το Γιάννη Μπαρτζή).
- Αλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβή, *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, Εν Αθήναις 1888.
- Ζαν Ρισπέν, *Μεγάλη Ελληνική Μυθολογία*, τόμοι 1-2.
- *Ελληνική Μυθολογία* (επιμέλεια Ι.Θ.Κακριδή), Εκδοτική Αθηνών.

ⁱΣημειώσεις:

Στην περίπλοκη (και συχνά στη μυθική παράδοση αντιφατική) τοπογραφία του Κάτω Κόσμου, τα πέντε μυθικά ποτάμια που περιέβρεχαν τον Άδη ήταν ο Αχέρων, η Λήθη, ο Κωκυτός, ο Πυριφλεγέθων, και η Στύγα. Ο Κωκυτός τοποθετείται στα βουνά της Αρκαδίας και ο Αχέροντας βρίσκεται στη Θεσπρωτία και σχηματίζει, λίγο πριν φτάσει στο Ιόνιο πέλαγος, τη λίμνη Αχερουσία.

ⁱⁱ Η τελευταία και επικρατέστερη μορφή του ονόματος είναι *Ήιδης*. Η αρχαιότερη μορφή του ήταν *Αΐδης* ή *Αΐδωνεύς*, παλαιότερη κι από τη μορφή *Ήϊς* που διασώθηκε συσχετισμένη με τη λέξη «σπίτι» ή «παλάτι». *Οΐκος/ δόμος/ τόπος Ήϊδου* - δηλ. «σπίτι του Άδη» - λεγόταν (προφανώς ευφημιστικά) ο Κάτω Κόσμος. *Ήιδης* είναι ο *α-ίδωτος* (< α στερητικό + *ιδεῖν* < *ὄρω*=*βλέπω*), δηλ. ο αόρατος - ο σκοτεινός και εκείνος που κάνει τους άλλους να μη φαίνονται πια.

ⁱⁱⁱ *«ἀλλ' ὀπότ' ἄν δῆ νηϊ δι' Ὀκεανοῖο περήσης,
ἔνθ' ἀκτὴ τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης,
μακραί τ' αἴγειροι καὶ ἰτέαι ὠλεσίκαρποι,
νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' Ὀκεανῶ βαθυδίνῃ,
αὐτὸς δ' εἰς Αἴδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα.
ἔνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα Πυριφλεγέθων τε ῥέουσιν
Κώκυτός θ', ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ,
πέτρῃ τε ξύνεσις τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων»*

^{iv} Το νερό, καθώς ξεπηδάει από την πηγή, κατακυλάει σαν καταρράκτης πάνω στο γρανιτένιο βράχο. Από τη μακραιώνη κίνηση του νερού η λουρίδα αυτή φαίνεται μαυρισμένη και σ' αυτό οφείλεται προφανώς η ονομασία του νερού «*μαυρονέρι*».

^v Η λέξη *ὄρκος* – που ετυμολογείται από το αρχαίο ρήμα *εἴργω* (= περιορίζω, εμποδίζω), από το οποίο παράγεται και η λέξη εἴρκη (= δεσμοκτήριο, φυλακή) – δηλώνει ένα μέσο με το οποίο ο ορκιζόμενος δεσμεύεται να πει την αλήθεια, διαφορετικά θα υποστεί κυρώσεις. Επίσης, η λέξη *ἔρκος* (= φραγμός, εμπόδιο), με την οποία συνδέεται ετυμολογικά ο ὄρκος, σήμαινε αρχικά το πρόσωπο ή το πράγμα που επικαλείτο ο ορκιζόμενος (πβ. *τα ὄρκια*). Είναι ένα είδος δυνητικής αυτοκατάρας, η οποία ενεργοποιείται εναντίον αυτού του ίδιου που ορκίζεται, σε περίπτωση που τον παραβεί. Η δέσμευση γίνεται στο όνομα κάποιου θεού. Ο ὄρκος έχει μοναδική σπουδαιότητα σε πολιτισμούς χωρίς γραφή, στους οποίους δεν υπάρχουν καταγραφές σαν αποδεικτικά μέσα, ούτε επίσημα έγγραφα. Ωστόσο και στους αρχαίους μεγάλους πολιτισμούς η ύπαρξη γραφής με μεγάλη βραδύτητα περιορίσε τον ὄρκο και ποτέ δεν τον εξάλειψε εντελώς.